

ANTIČNO V LJUDSKEM VEROVANJU

Dušan Ludvik

V ljudskem verovanju je veliko pojavov, pri katerih se navadno niti ne zavedamo, da so zelo stari; nekateri izvirajo če ne iz tako imenovane indoevropske pa vsaj iz antične sfere. Razmejitev ali časovna omejitev je vedno težka in zahteva obilo primerjalnega gradiva. Moj sestavek se omejuje samo na nekatere pojave ljudskega verovanja, ki so mi znani iz Savinjske doline (Braslovče) ali iz literature, izvečine v času pred drugo svetovno vojno, in h katerim se dado navesti antične paralele.

Obešenčeva vrv. Konček odrezane obešenčeve vrvi so si ljudje na deželi skrbno spravljali, baje jim je prinašala srečo.¹ Pri Pliniju Mlajšem beremo, da je starim vračem obešenčeva vrv rabila kot simpatetično sredstvo: »obešenčeva vrv, ovita okoli glave, prežene glavobol«,² vrv, s katero je bil križani privezan na križ, ovita okoli vratu, pa prežene štiridnevno mrzlico.³

Nov lonec. V antičnih virih, zlasti pri Catonu, Columelli, Palladiu, Pliniju, Chironu, Vegetiu idr. beremo, da se morajo zdravila kuhati in mešati v novem loncu (in cacabo novo, in calicum novum, in vasculo novo).⁴ Ni povedano zakaj, vendar bo to imelo kakšno zvezo z magijo in verovanjem, da so medikamenti, kuhani v novem loncu, še posebno učinkoviti in zanesljivi. Ta zahteva se brez utemeljitve ponavlja v srednjeveških medicinskih, hipoloških, vinskih in drugih knjigah.⁴ Za naše kraje imam podatek iz leta 1733. Marina Matjažek iz Gabrja v boštjanski fari je služila v vasi Vir (šentviška fara, gosposčina višnjegorska). Kmetica, ki je hotela zastrupiti svojega moža, je dala dekli mišnico (Mäusegift), da naj jo dá kuhati v jed. Marina »je v novem loncu skuhalo korenje z zgoraj imenovanim strupom«. Ker pa kmet ni prišel na

¹ Prim.: Ein Strick, woran ein Mensch erwürgt worden, ins Taubenhaus gehängt, macht die Tauben da bleiben (Chemnitzer Rockenphilosophie v J. Grimm, Deutsche Mythologie; Graz 1953 — Nachdruck — Bd. III, 447/586) ali: Wer an einem solchen Sonntag (goldnen Sonntag die rechte Hand mit einem Faden oder Strick umwindet, daran ein Dieb am Galgen gehangen, trifft im Zielschiessen allemal das Schwarze (neznana provenienca gl. v Grimm, l. c., 468/921).

² C. Plinius Secundus Die Naturgeschichte, übersetzt v. G. C. Wittstein, Leipzig 1881, Bd. V, str. 17 (L. 28, 12).

³ Plinius, l. c., V, 16 (L. 28, 11).

⁴ D. Ludvik, Untersuchungen zur spätmittelalterlichen deutschen Fachprosa, Ljubljana 1959, 23, 166 ... idr.

kosilo, je »dekla jed zakopala v zemljo vzdaj za hlevom . . ., da ni mogla nikomur več škodovati, novi lonec pa je . . . čistó pomila«. ⁵

Voda v ušesih. Če nam je pri kopanju prišla voda v uho, smo glavo nagnili na tisto stran in skakali po eni nogi. Čeprav je to naravna reakcija, je skakanje po eni nogi neutemeljeno. Plinius navaja, da naj ta, ki mu je voda prišla v desno uho, skače po levi nogi in naj glavo nagne na desno ramo, če pa mu je prišla v levo uho, naj dela narobe. ⁶

Fige držati. Če porinemo palec med kazalec in sredinec, kažemo ali držimo figo. Fige držimo, če komu želimo dosti sreče ali uspeha (npr. pri izpitih). Nemško se to reče *Daumen drücken* ali *jemandem den Daumen halten*, kar Cigale prevaja s *komu v roko streči* ali *na roko biti*. Plinius navaja: Če komu kaj dobrega hočemo, mu — kot pravi pręgovor — držimo fige (*Daumen drücken*). ⁷

Kihanje. Če kdo kihne, mu ljudje želijo »na zdravje« ali pa »Bog pomagaj«. To je ostanek verovanja v čudežno moč besede ali reka, ki ozdravlja ali podpira učinek zdravil. To navaja tudi Plinius in pristavlja: »zakaj pri kihanju želimo eden drugemu ‚zdravja‘? Cesar Tiberius . . . je to od drugih zahteval celo med vožnjo; nekateri menijo, da je še boljše, če pri tem izrečemo ime kihajočega«. ⁷

Novoletno voščilo. Na začetku novega leta si voščimo »srečno novo leto«. Tudi to je ostanek verovanja v moč besede. Prvotni pomen takega voščila je bil, kot beremo pri Pliniju, zavarovati se s prijaznimi besedami pred urokom ali začaranjem. ⁸

Zveni mi v ušesih. Pogostoma sprašujemo: »v katerem ušesu mi zveni?« Če vprašani to ugane, bo spraševalec slišal »nekaj novega«. To je malo v drugačni obliki tisto, o čemer poroča Plinius: »prepričani smo, da odsotni vedo, če o njih govorimo, ker jim (takrat) zveni v ušesih«. ⁷ Pri nas poznamo še varianto — če govorimo o kom nenavzočem, ga takrat »cuka« ali »se mu kolca«. ⁹

Omaševati tatu. Omaševanje tatu je v bistvu le krščanska oblika antičnega verovanja. Rimljani v času Plinija Mlajšega so verovali, da lahko vestalke s svojimi molitvami preprečijo pobeglim sužnjem, ki so še v mestu, da bi ti pobegnili iz mesta. ¹⁰

Ječmen žanjem. Neko pogostno obolenje vek imenujemo *ječmen*, *ječmenec* (krithé, hordeolum), tudi pri drugih Slovanih so to izvedenke iz osnovne besede *ječmen*: srbhrv. *jačmičak*, *ječmičak*; češko

⁵ Državni arhiv Slovenije — procesni akti — Zbirka zgodovinskega društva (akt gosposčine Tariča vas — Ruckenstein, 16. III. 1755. Prevod v Kriminološkem muzeju v Ljubljani).

⁶ Plinius, l. c., V, 20 (L. 28, 17).

⁷ Plinius, l. c., V, 8 (L. 28, 5).

⁸ Plinius, l. c., V, 7 (L. 28, 5).

⁹ Prim. Wem die Ohren klingen, der wird belogen (Grimm l. c., Chemnitzer Rockenphilosophie, 437/82) in Gellt das linke Ohr, so wird Übels, gellt das rechte, Gutes von einem geredet (okolica Wormsa ok. leta 1790, prim. Grimm, l. c., 452/537).

¹⁰ Plinius, l. c., V, 5 (L. 28, 5).

ječné zrno (Gerstenkorn), jáhla (Hirsenkorn), jačmyk; poljsko jęczmyk, jęczmionok, rusko ječmeněk.

Nemci imajo za isti bolezenski pojav več poimenovanj, pri tem pa navadno ječmena ne razločujejo od neke podobne bolezni vek, ki jo imenujejo Hagelkorn (chalazion): Gerstenkorn, Haber, Augenhaber, Erbse, Hagelkorn, Hagelstein, Kife, Perle;¹¹ v alemanskem narečju so to izrazi Ursi, Weri, Gretli, Töchterli, Güger, Stössel, Schnibel, Wegschiesser, Augentrachter, Nätschli, Mütschli, Irbseli, Liechtorn, Wächter, Pfiisi, Biber, Eis, Gürtsch (z variantami vred kakih sedemdeset izrazov).¹²

Francozi imenujejo ognjok vek grain d'orge ali orgelet; iz tega izhajajo zahodnoalemanske oblike Ursi, Ürscheli (s kakimi desetimi variantami); Italijani tudi orzo, kar potrjujejo alemanske izposojenke v kantonu Wallis (Gürtsch, Gürtschelti, Eitergirtsch, Eitergurtschi, Oigngürtschi in variante) ter različice na nemškem manjšinskem otoku v okrožju Monterosa (Garzil, Garzje).¹² Alpski Romani so ognjok vek imenovali tudi *grah*, lat. *pisum*, kar je dalo po drugem premiku glasov v alemanščini Pfiisi (kanton Uri; prim. še alemansko Irbseli, nemško Erbse). V retoromanskem območju je veljalo tudi *bibero* (prim. srbhrv. *biber* = je poper), za to govorijo mlajša poimenovanja ognjoka vek v Graubündenu (Biber, Bibere, Biberli, Biberne, Biibeli).¹² Pri poimenovanjih *grah* in *popper* gre prvotno pač za ognjok chalazion, ki ima res obliko poprovega zrna ali graha, vendar običajni ljudje obeh vrst abscesov niso natanko razločevali, saj je teritium comparationis v obeh primerih manjša ali večja zrnasta oblika belo rumenkaste barve.

Besede z alpskoromanskega in nemškoalemanskega področja pričajo, da ni nujno, da sega poimenovanje *ječmen* (čeprav je razširjeno pri Slovanih, Germanih in Romanih) za ognjok vek v tako imenovano indoevropsko pradavnino (v švicarskem ljudskem govoru je Gerstenkorn redek pojem; Pfiisi, Biber, Ursi, Gürtsch itd. pa so izposojenke iz romanskih narečij). Slovanske in romanske variante poimenovanja *ječmen* se ne dajo natanko datirati; vemo pa, da njim ustrezna nemška beseda *Gerstenkorn* kot medicinski pojem ni stara. Prvič izpričana je šele v 16. stol. kot prevod lat. *hordeolus* (pri E. Alberusu leta 1540,¹¹ čeprav Celsius von Khuffner že devet let prej — 1531 — ognjok vek primerja z ječmenovim zrnom — « in dersleben augenbrauen wachset ein klein blätterli, welchs nach der gleichniz eines gerstenkorns von den Griechen crithe genannt wird »).¹³ In res, medicinski pojem *krithé* = *ječmenec* srečujemo prvič v spisih starogrškega zdravnika Hippokrata iz Kosa (ok. 460—377 pr. n. št.), ki ognjok vek imenuje *krithé*, kar Rimljani prevajajo z istopomenskim *hordeolus*.¹¹ Vse kaže, da je ime očesne bolezni *ječmen* — *orzo* — *orgelet* — *Gerstenkorn* prevzeto iz grških

¹¹ Kluge-Götze, EWB, Berlin 1953¹⁶ s. v. Gerstenkorn.

¹² Sprachatlas der deutschen Schweiz, hg. R. Hotzenköcherle, Bern 1962: Gerstenkorn am Lid, Frage 118.8).

¹³ Grimm, DWB s. v. Gerstenkorn.

ali latinskih medicinskih knjig, ki so se v evropskih kulturnih centrih ohranile v številnih prepisih in prevodih, ali pa z srednjeveške šolske medicine. V obeh primerih je izhodišče imena kot medicinskega pojma iskati v antiki.

Ječmen so na deželi od nekdaj zdravili s toplimi kamiličnimi obkladki. Starejše je simpatetično zdravljenje: prste desne roke rahlo usločijo, tako da ima dlan podobo srpa. S tako usločeno dlanjo se trikrat zamahne nad ognjokom vek in vsakokrat govori besede »ječmen žanjem« (Braslovče). Podobno, vendar že bolj zabrisano simpatetično zdravljenje je izpričano tudi za nemški del Švice. V gornjem Simmentalu govorijo pri zdravljenju ječmena tele besede: »mütschli, mütschli, mütschli, i vërtribödî (= ich vertreibe dich) mit əmə metschitrütschli«, in pri tem s koncem ženske kite potegnejo čez ognjok. Ob reki Aar pri Bernu pa so govorili takole: »ürssšali, ürssšali, fliə, fliə, ts mükkali nimti (nimmt dich);« pri tem potegnejo s prstanom preko oči.¹²

V vseh teh primerih gre za simpatetično zdravljenje, ki ga podkrepljujejo čarobni reki ali zagovori. Primere takega zdravljenja navaja Plinius; zagovori in čarobni reki niso samo antični in niso omejeni na en sam narod, po svojem izviru segajo daleč nazaj v čas pradžbe. Vendar lahko k tem trem, deloma že porušenim obrazcem navedemo tudi latinski obrazec, ki pa je brez magičnega reka: »če vzamemo v levo dlan devet ječmenovih zrn in z njimi trikrat obkrožimo vneti ognjok in jih potem vržemo v ogenj, bo vnetje takoj ozdravljeno«. Torej zdravljenje, ki ga imenujemo tudi similia similibus: ognjok je podoben ječmenovemu zrnu; s tem da smo ječmen spravili v zvezo z boleznijo, preide ta na ječmenovo zrno, ki ga vržemo v ogenj in tako uničimo comparandum in comparatum. Podobno je pri slovenskem obrazcu: kot požanjemo ječmen, da ga ni na njivi, tako simbolično požanjemo bolezen na očeh.

Résumé

L'auteur fait un rapport, en alléguant des parallèles prises dans l'antiquité classique, sur quelques croyances populaires connues dans la vallée de la Saïnja après la seconde guerre mondiale. Ces croyances sont p. ex.: la corde du pendu qui porte bonheur; le pot neuf en usage dans la médecine populaire; l'eau dans les oreilles qu'on enlève en sautant sur une seule jambe; les pouces qu'on serre pour la réussite des désirs de quelqu'un le voeu qu'on exprime par les mots »Salut« ou »Que Dieu l'aide« à une personne qui a eternué; le voeu pour la nouvelle année; le bourdonnement d'oreilles qui signifie entendre quelque chose de nouveau; la messe qu'on dit pour démasquer le voleur et la guérison sympathétique du grain d'orge en pronçant des formules magiques.

¹² Plinius, l. c., IV, 170 (L. 22, 56).